

Prikazi knjiga / Review Article

Nina Bosankić, *Psychosocial Aspects of Niqab Wearing: Religion, Nationalism and Identity in Bosnia and Herzegovina*,
UK: Palgrave Macmillan, 2014, ISBN 978 1 137 43160 8

Studija dr. Nine Bosankić, docentice na Odsjeku za psihologiju Internacionalnog univerziteta u Sarajevu pod nazivom Psihosocijalni aspekti nošenja nikaba – Religija, nacionalizam i identitet u Bosni i Hercegovini (*Psychosocial aspects of niqab wearing – Religion, Nationalism and Identity in Bosnia and Herzegovina*) prva je empirijski utemeljena i objavljena studija o ženama koje nose nikab u Bosni i Hercegovini. Studija je objavljena na engleskom jeziku, u Palgrave Pivot seriji, koja se izdaje od 2012. i koja autorima/cama omogućava objavljivanje vlastitih istraživanja dužih od tipičnog akademskog članka, a kraćih od konvencionalne monografske publikacije (25.000–50.000 riječi).

Autorica inicijalno pojašnjava da se u svrhe prevladavanja vlastitih pristranosti nije opredijelila za neku od dominantnih psiholoških teorija razvoja ličnosti, koja bi unaprijed odredila tok istraživanja, i da je stoga odlučila da metodom teorije usidranja (*grounded theory*) induktivno iz empirijskih podataka gradi teoriju. Autorica navodi da je svjesno najveću pažnju posvetila ličnim stavovima svojih ispitanica i načinu na koji one same (re)konstruišu svoju životnu priču te se odlučila da ne dovodi u pitanje njihove motive i odluke. Jer, kako navodi, „u patrijarhalnom, postkonfliktnom društvu s dugom historijom politiziranja identiteta kroz nacionalističke narative žene nemaju nikakvu povlaštenu ulogu ukoliko žele da se njihov glas čuje. Žene koje nose nikab to dodatno stavlja na same margine društva“ (xi). Stoga je smatrala da je prije svega potrebno predstaviti njihove priče i razloge za takvu odluku smatrajući da time otvara prostor za dalji dijalog i smanjenje stigme i senzacionalističkog odnosa prema ovim ženama.

Nakon Uvoda, u drugom poglavlju autorica nas uvodi u osnovne determinante religijskog ponašanja, nudi osnovne društvene determinante religioznosti, upoznaje nas s odnosom između roda i religioznog ponašanja te kratko informira o odnosu roda i (islamskog) fundamentalizma. U ovom posljednjem dijelu au-

torica navodi i tri ključna elementa koja, prema Barazangi, određuju fundamentalistički diskurs prema ženama (u koji autorica smješta svoje ispitanice): služenje porodici kao njena primarna obaveza, psihičku i fizičku različitost u odnosu na muškarca te njenu prirodnu sposobnost da provocira neželjenu seksualnu požudu kod muškarca (13).

U trećem poglavlju, o debatama i kontroverzama u odnosu na šerijatske odijevne prakse autorica predstavlja osnovne psihološke teorije odijevanja, koje govore o (ne)pokrivanju dijelova tijela, nošenju određene odjeće samo u određenim situacijama, odnosu prema dizajnu, bojama, materijalima i kako sve te karakteristike otkrivaju vrijednosni sistem kod jedne osobe koji može biti istinski internaliziran ili rezultat konformizma, odnosno izbjegavanja eksplisitne ili implicitne osude od određene društvene grupe kojoj ta osoba pripada ili s kojom želi da se identificira (17). Autorica nas dalje kratko provodi kroz koncepte islamofobije i orijentalizma ukazujući na esencijalističku, erotiziranu sliku muslimanke zatočene na Orijentu, u potrebi za kolonijalnim i imperijalnim „zapadnim“ osloboditeljima/cama. Navodi primjere npr. onih kolonizatora koji u svojim državama nisu podržavali emancipaciju žena i njihovo pravo glasa, a koji su „zahtjevima za oslobođenje muslimanskih žena“ pravdali potrebu za kolonizacijom većinskih muslimanskih društava te koju su često podržavale i te iste „zapadne“ feministice u formi koju Leila Ahmet naziva „kolonijalni feminizam“ (20). Autorica smatra da se takav odnos u formi „neoorijentalizma“ i „neokolonijalizma“ nastavlja i danas u nešto drugačijem obliku. Takve primjere ona vidi u danas prisutnim zabranama nošenja hidžaba i / ili nikaba u Evropi, gdje se čini da „agresivni sekularizam nije ništa manje štetan od religijskog fundamentalizma“ (23) i da se, prema Rileyevoj, pretvara u tzv. „transnacionalni seksizam“ usmjeren protiv muslimanki.

U četvrtom poglavlju autorica nas vrlo kratko uvodi u izvor i prirodu ratnih dešavanja u Bosni i Hercegovini tokom 90-ih citirajući Velikonju, koji navodi da „međureligijske tenzije nisu postojale do kasnog 19. stoljeća a uvezene su izvana kroz velikosrpsku i velikohrvatsku religijsko-nacionalnu mitologiju i nacionalističke projekte“ (37). Prema autorici, „nakon raspada Jugoslavije sve zaraćene strane zauzele su radikalniji kurs, a nasilje je uglavnom zasnovano na vjerskoj osnovi te je dovelo do toga da su, i zbog nezainteresiranosti Zapada, nominalni muslimani postali radikalniji, odnosno zauzeli su nešto ortodoksniji pristup islamu kao vjeri i praksi; a vjerska retorika je, između ostalog, rezultirala dolaskom mudžahedinskih trupa u Bosnu i Hercegovinu“ (38). Dalje nas autorica uvodi u ono što naziva „fundamentalističkim razumijevanjem islama“ u BiH, odnosno „selefijskom interpretacijom islama“, u kojoj je, kako navodi Esposito, teško razlučiti kada je riječ o „uvozu“ ultrakonzervativne teologije, s jedne, i militantnog ekstremizma, s druge strane (39). Ona pravi kratki presjek od dolaska mudžahedina, raznih humanitarnih i drugih organizacija, preko opisa nekoliko selefijskih naselja (Maoča, Bočinja) do napada tokom Queer festivala u Sarajevu 2008. godine itd.

Čak i kada se uzme u obzir da ovaj tip kratkih izdanja u Palgrave Pivot seriji ne ostavlja dovoljno prostora za detaljnije bavljenje definiranjem fundamentalizma, nacionalizma, konzervativizma, agresije na Bosnu i Hercegovinu, dolaskom „stranih ratnika“ i drugih spomenutih fenomena ključnih za kontekstualizirano razumijevanje ovog kompleksnog fenomena u Bosni i Hercegovini, ipak ovom prethodno opisanom ponuđenom pregledu temeljno nedostaje prikaz uloge i značaja Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini (posebno u izdanju na engleskom jeziku i za publiku koja neminovno nema predznanje o prisustvu islama u Bosni i Hercegovini). To također dalje onemogućava autorici da raščlani odnos između tradicionalnog razumijevanja islama u BiH, Islamske zajednice u BiH i reafirmacije tradicionalnih vrijednosti i njihovu usku povezanost s bošnjačkim nacionalizmom, te da nam slijedom toga prikaže kako su „selefijskom“ pokretu ustvari specifično svojstvene detradicionalizacija i denacionalizacija (prema npr. Olivieru Royu ili Adisu Đuderiji), a ne npr. retradicionalizacija (što je povezano s njihovim osporavanjem razumijevanja islama kod Islamske zajednice u BiH). Autorica također ne tretira ni potencijalne reinterpretacije iz pozicije islamskog feminizma, kako ovaj fenomen npr. posmatra popularna autorica i blogerica Zainab bint Younus, koja sebe naziva „selefijskom feministicom“.

Ipak, ključni doprinos ove studije jeste u njegovom petom poglavlju, u kome autorica sistematično klasificira kompleksne i opsežne terenske nalaze (25 intervju), nudeći nam analizu procesa donošenja ove odluke svojih ispitanica kroz sedam teorijskih kategorija / koncepata (i izradu njihovih konceptualnih mapa). Svaka od ovih kategorija / koncepata predstavlja jednu fazu u procesu donošenja odluke o tome da se nosi nikab. A te faze neophodne su da bi se razumio „osnovni socio-psihološki proces“ (*basic social psychological process* – BSPP) koji je, prema autorici, zajednički svim ženama (bez obzira na motive koji su ih doveli do toga da prihvate religijsko učenje koje preporučuje upravo takvu vrstu odijevanja) i kroz koji ove žene „traže način za afirmaciju svog novog identiteta“ (44). To je proces kroz koji su tražile instrument za (re)afirmaciju svog trenutnog ili željenog identiteta. Taj identitet je, prema autorici, u ovom slučaju „identitet vjernice na jednom višem stepenu duhovnosti“. Te kategorije sukcesivne su faze tog socio-psihološkog procesa: 1) tenzije: izazov identiteta; 2) pokušaj razrješenja: potraga za alternativama i dokazima; 3) donošenje odluke: postati dobra vjernica; 4) usklađivanje unutrašnjosti i vanjštine; 5) i 6) transformacija: internalizacija religijskih vrijednosti i postizanje višeg stepena duhovnosti.

Ispitanice iz uzorka trenutno žive u Sarajevu, Hadžićima, Vogošći i Zenici. Jedna trećina njih dolazi iz ruralnih područja, imaju između 25 i 35 godina starosti, sve su udate i većina njih stupila je u brak rano (ali u prosjeku sa 18 godina života i u prosjeku imaju po dvoje djece). Većina ih ima završenu srednju školu, a njih 7 ima viši ili visoki stepen obrazovanja. Uglavnom su nezaposlene. Većina ih je prvo nosila hidžab pa se onda odlučila na nikab. Otpor porodice prema njihovoj odluci da nose nikab doživjelo je njih 19. Iako je nekima od njima policija

prijetila privođenjem jer su u tom trenutku bile maloljetne ili im je bilo zauvijek zabranjeno da se vrate u roditeljski dom, one se nisu pokolbale u svojoj odluci, iako, prema autorici, „nisu uvijek bile svjesne stvarnih posljedica koje takva odluka nosi“ niti da je to često bio „sastavni dio adolscentskog bunta“ (55):

Kada nešto žarko želite, a neko vam to brani, vi to onda želite još više (...) Rekla sam ocu da ako moram birati između njega i islama, ja ću izabrati islam! Pobjeći ću i udat ću se ako će mi to omogućiti da praktikujem [svoju vjeru]. (Ispitanica, str. 55)

Kada sam im rekla šta namjeravam, oni su me se odrekli. (Ispitanica, str. 55)

Nisu mogli razumjeti kako mi se to tako odjednom desilo... jer nije bilo niti jednog partija u gradu koji je mene mogao mašiti; oni su mislili da je to samo još jedan prolazni hir. (Ispitanica, str. 55)

(...) Otac me zamišljao kao parlamentarku, pokrivenu ali modernu (...) Profesor mi je ponudio da budem demonstratorica, mogla sam nastaviti studirati dalje, ali sam osjećala da to nije za mene i da mi se više sviđa ovakav način života (Ispitanica, str. 56)

Sve ispitanice naglašavaju važnost poštovanja sekularnih zakona (67) i navode kako oni nisu u suprotnosti s vjerskim propisima. Također, komunikaciju s muškarcima, kada je to neophodno, poput posjete ljekaru, razumiju kao priliku za razbijanje predrasuda. Slično je i s policijskom identifikacijom, a na fotografijama za lične dokumente nose samo hidžab. Za razliku od popularnog mišljenja, one navode da ne postoji novac za koji bi pristale da nose nikab i da im niko za to ne daje novčanu naknadu. Samo je jedna od njih počela nositi nikab na zahtjev svoga supruga. Supružnici dviju žena ne podržavaju njihovu odluku da nose nikab. Suprug jedne od njih podržavao je tu odluku ranije, ali sada je više ne podržava, što je među njima stvorilo tenzije i dovelo do mogućnosti razvoda:

On bi želio da izađemo, a ja ne mogu izaći s nikabom; ali on želi da izađemo s djecom na kafu ili kolače. Ja nisam počela nositi nikab radi svog muža (...) Ulog je visok. Brak, porodica, dvoje djece, kud bih otišla? Nemam podršku roditelja; kako bih našla posao; gdje bih živjela (...) ipak, nikab, vjera, ovaj sistem mi je mnogo vredniji nego sve to ostalo. Neću sekunde žaliti ako izgubim brak zbog toga. Djeca, muž, porodica ... sve je to nekako relativno. (Ispitanica, str. 64)

Nekoliko ispitanica iskazalo je ljevičarske političke stavove i odbojnost prema „nacionalizmu, rasizmu i ksenofobiji“ (49). Deset ih dolazi iz nereligioznih porodica. Njihovi motivi za prihvatanje islama kreću se od eksperimentalnih i intelektualnih do socijalnih motiva, posebno u ruralnim dijelovima Centralne Bosne (odakle su mnoge od njih porijeklom) gdje su „arapski misionari radili na prozelitizmu“ (50) i redovno nudili predavanja samo za žene, u kojima su govorili da „tradicionalni islam u Bosni nije pravi“ (51). Iako neke nikada ne bi tražile

zaposlenje van kuće, druge bi prihvatile da rade ukoliko bi mogle osigurati da „porodica ne trpi“ te da posao ne uključuje „miješanje s muškarcima“ (62).

U Zaključku autorica navodi da „neki dio odjeće može učestvovati u izgradnji identiteta samo kada mu se dodijeli određeno značenje“ (74) te da za ove žene nikab predstavlja „zavjesu“ ili „štit“ „na ovom svijetu, za koji je na drugom svijetu obećana nagrada“:

Prema jednom učenjaku Albaniju, žene koje nose samo hidžab, ako Bog da, nisu grješnice, ali one koje vole nositi nikab, koje ga nose i vole, za njih je to bolje, jer će u Džennetu njihovi nikabi sjati poput dijamanta (Ispitanica, str. 76)

Intervjuirane žene ne samo da imaju potpuno različite lične priče i društvenu pripadnost nego i veoma različite interpretacije islamskih principa (uz izuzetak osnovnih dogmatskih uvjerenja). Njihove ličnosti i iskustva koja su utjecala na razvoj takvog svjetonazora također su različiti. Jedino što im je zajedničko, prema ovoj studiji, jeste da se nisu samo jednog dana probudile i odlučile da nose nikab niti da im neko to finansijski kompenzira. Sve one bile su u potrazi za instrumentom kojim će (re)afirmirati svoj trenutni ili željeni identitet. Taj proces nije se desio u vakuumu, nego je rezultat interakcije i interpretacije iskustava iz vanjskog svijeta, u jednom datom društvenom i historijskom kontekstu.

Na samom kraju autorica navodi dva razloga za zabrinutost. Prvi je taj da čak i kada žene same donesu odluku da nose nikab, drugi takve odluke, prema Cookeu, mogu iskoristiti u druge svrhe (82). Drugi je taj da se iz nalaza uviđa moguća prijetnja od indoktrinacije vjerskim učenjem kojoj mogu biti podvrgnuta djeca i omladina uzimajući u obzir činjenicu da su mnoge žene odlučile da nose nikab tokom perioda adolescencije, koji sam po sebi predstavlja turbulentnu fazu u razvoju identiteta. Prema autorici, čak i kada se ostave po strani razlike u ličnostima i razlike u nivou internaliziranih patrijarhalnih vrijednosti u procesu socijalizacije, postavlja se pitanje kako tako ranjive adolescentice mogu donijeti informiranu odluku o tome da nose nikab? Broj maloljetnica koje se odlučuju za ovaj „radikalni oblik interpretacije islamskog učenja s elementima maskuline preokupacije kontrolom, kaznom, čistoćom, ortodoksijom i ortopraksom“ mali je (83). Ipak, s obzirom na to da ovakva praksa zahtijeva mnogo više žrtvovanja pored samog nošenja nikaba, ukoliko se usvoji bez dovoljno informacija, može dovesti do ozbiljnih posljedica. Stoga autorica poručuje da aktivistkinje, „posebno islamske“, „i one lijevo orijentirane, ali i one konzervativne“ koje se zalažu za uključivanje žena u javni život u ovom smislu moraju više da se angažiraju (83). S druge strane sve nas poziva da se odupremo iskušenju da pokušavamo „spasiti“ žene koje ne žele ili nemaju potrebu da budu spašavane, jer bi to u oba slučaja bilo nasilje nad ženama kojima se ne dozvoljava pravo da donesu informiranu ličnu odluku.

Ova studija predstavlja prvi autentični objavljeni doprinos u nastojanju da se bolje razumiju žene koje nose nikab u BiH i u tom smislu njen doprinos je

ogroman. Nastavno osoblje ovu studiju može koristiti na univerzitetskim kursovima koji se bave ženskim / rodnim studijama, islamskim studijama ili studijama religije. Iako je objavljivanje ovakve studije na engleskom jeziku važno, bilo bi neophodno objaviti i prijevod na bosanski jezik kako bi ona mogla naći svoj put do šire čitalačke publike.

Đermana Šeta